

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№136
(19021)

2017 чылдың
ноябрь 21
вторник

Хүннүн үнери — 08:17
Ажары — 16:14
Хүн дурту — 7:57

Садар өртээ хостуг 12+

Кан? Каяа? Чүү?

ДУУН

УРУГЛАР

ГЕЗИНИН ХУНУ

Ноябрь 20-нч хүн, ноябрь 20-нч хүн бүгү делегейде Уруглар хунун Кызылдың №12 азынга демдеглед эрт. Аңаа Төлээлекчилер хунун аппаратының хунун болгаш Юристер ациязының кежигүнү. Соднам "Бодунун хунун билип алы" деп темага хунун номчааннар.

РАЛ БОЛГАН

Хунун хоорайның Төлээлекчилер хуралының залында хунун каттыжышының сессиязының айтырыгына хунун итирлээр хуралы болуп

БӨГҮН

ПОЛЛОННУН

ХАЛЫНЫ

Ноябрь 21-нч хүн, В.Ш. Көк-оол аттыг хунун хөгжүм-шии театрының "Мюзик-холл" анык чогаадыкчы кол-лун "Аполлоннун халыны" каттырынчыг шиизин адыр. Ук шиини Но-националының лауреады, драматург болгаш Дарио Фо тургускан. Хөгжүмчүлөрнүн мунун-тиң улустун артистери ий Гаркалин, Александр Ирина Лачина, Павел Яковлев, Ярослав Бойко дээш хунун бараан болуп, ааажок каттырынчыг хөгжүмчү шиизин көргүзөр. Хунун артистер Валерий хунун удуртулганы-биле хунун халыны азы "Бүгү хунун бурдуулуг!" деп хунун итальян шооуду фарстың драматургияның хунун-дарындан үндезилеп хунун.

ДААРТА

АМЕРИКАДАН

ААЛЧЫ

Ноябрь 22-нч хүн, "Ава" солуннун тур-ганындан бээр үш чыл хунунга тураскааткан ба-хемчеглер Тыва үндезин хунун төвүгө болуп эртер. Хунун каш Тыва нацио-нарга чаа тургустунган хунун бит" бөлүкнүн бирги хунун болуп. Ук бөлүктүн хунун-биле кады бүгү хунун ады-сураа билдин-жүмчү, АКШ-тын Чикаго-кофонист Дерек Браун хунун, тыва хунунга бараан

ЧАА-СУУРЖУЛАРГА УЛУГ БЕЛЕК

• репортаж

Ноябрь 17. Ол хүн суурнун Кончук Степан аттыг кудумчу-зунче көөрге, ары өө-даа ыш-каш болду. Аай-дедир шуушкан улуг-бичии чон, ырак-чооктан келген аалчыларның машина-балгады дургаар чыскаалыпкан, чаа туттунган клубтун даш-тында маңган ак өгнү тип каан, баглаашта айт-хөлүн баглап каан, езулуг-ла байырлал шинчи-лиг. Чурттакчыларның үрдө ма-нааны чаа культура төвүнүн ажы-дышкынынга чоннун чыгып келгени ол. Агаар-бойдузунун талазы-биле черле шириин булун чүве, арай сооксумаар, долгандыр туман шыва алы берген хүн болган.

Ырак сумунун чонунун манап турган аалчызы — Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол дүш мунунда чедип келген. Баштай-ла сумунун Аяс аттыг уруглар садынга кире дүшкен. Ында хамык улус, ылангыя ажилдакчыларының девидээн сөөлүндө чугаалап тур-дулар. Шолбан Валерьевич садтың башкылары болгаш уруглары-биле амыр-менди солуккаш, бичии чаштарны чаптап, оларга хевисти белекке берген. Уруглар садының эр-гелекчизи аныак башкы Олча

Тежик ажил-агыйын каксы-даа бол, таныштырып чугаалаан. Баян үделгези-биле үдээн бичии оолдарның эзир-самын дыка сонуургаан. А дарга тыва хүреш оюнун садик назылыг уругларга өөредип эгелээр деп бодалын дамчыдып турду. Оон ыңай бо уруглар садында хөй чылдарда ажилдап турар, арга-дуржулга-зы байлак хөгжүм башкызы Чинчи Тютюштуң бичии оолдарны девиг самга өөредип турарын онзалаан. Бичии чаштар болгаш садтың ажилдакчылары-биле ол чурукка тырттыржып алгаш, чаа Культура бажыңында хамык чон манап турар деп ужу-чөвүн чугаалааш, оларга моон-даа соңгаар демниг ажилдаарын күззэн.

Дарга-даа оруун уламчы-лаан, чаа Культура бажыңының хериминче кирип кээр-ле, дор-дум хурларлыг, торгу негей тон-нарлыг, ак кадарларлыг оолдар, уруглар тыва езу-биле аяк-шайын сунмушаан, уткуп алганнар. Чаа культура одааның иштинде-даа, даштында-даа хөгжүм үнү диңмиттелип турган. Оон Чазак Даргазы баштаан даргалар бол-гаш национал идик-хептиг бичии оолдар Культура бажыңының эжииниң аксында кызыл ко-

Тываның Баштыңы чаа-сууржулар-биле кады

Чаа Культура бажыңының ажыдышкыны.

жаазын кескеш, кирип келген. Чырык, делгем өргээзинде улуг-бичии чаа-сууржулар олуттарны долдур ээлеппеккенер.

Байырлыг хемчегниң ажы-дышкынын өвүрнүн артистери ыры-самы-биле эгелзэн. Оон соонда кожууннун чагырга даргазы Аржаан Ооржак сөс ап, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолду сценаге чалап ал-ган. Дарга чыылган чон-биле мендилешкеш, бодунун бодап-дарын илередип, ажит-чажыт чокка чугаалажырын саналдаан: «Тыва национал идик-хевин, не-гей тоннарын кедип алгаш, уткуп алырга, дыка чоргааранчыг-дыр. Эр хейлер! Ырак сумуга келгеш, чон-биле ажык чугаалашпаска (Уланчызы 2-ги арында). ➔

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылдың чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында бо хуннерде чоруп турар. Ынчан-гаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
31730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

Чагыдылга-2018

Адалар шуулганы

МЭЭҢ АЧАМНЫҢ
АЛДАР-АДЫ

Адаларның VII республика шуулганы шылга-раңгай спортчуларны, оларның адаларын болгаш тренерлерин алдаржыдыры-биле эгелзэн.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун чалааны-биле сцена кырынче кикбоксинге делегей чемпионнары Сергек Ооржак, Антон Салчак, Кежик Моңгуш, дзюдога Европаның бирги чери дээш маргылдаага тиилекчи Саян Ондар база Саянның ачазы Оюн-оол Санданович, Сергектин ачазы Василий Сандашович, тиилекчи спортчуларның тренерлери Вячеслав Моңгуш биле Мergen-оол Моңгуш үнүп келгенер. Оларның чон мурнунче үнүп келгени бо шуулганының «Мээң ачамның алдар-ады» деп адын долузу-биле чиге-ле бадыйткаан. Ындыг алдар-ат Мergen-оол Моңгуштуң ада болгаш тренер алдар-адынга дорт-ла хамааржыр, чүге дээрге оон огул болгаш өөреткен спортчузу — чемпион Кежик.

Адаларның республика шуулганының киржикчилери: кожууннарның Адалар чөвүлелдериниң, хөй-ниити организацияларның төлээлери, студентилер, республиканың чепсектиг структураларының ажилдакчылары, ТР-ниң Хөй-ниити палатаның, ТР-ниң Чазаның кежигүннери болгаш депутаттар.

Ниити өөредилгениң 180 черлеринге Адалар чөвүлелдерин сөөлгү чылдарда организастап, оларның үндезининге кожууннарның Адалар чөвүлелдери болгаш Тываның Эр кижилер чөвүлели тургустунган. Адалар чөвүлели тургустунган албан черлериниң бирээзи — республиканың Иштики херектер яамызы. Иштики херектер органның болгаш тус-тус черлерде Адалар чөвүлелдериниң демниг сырый кады ажилдажылгазының ачызында 2017 чылдың эрткен айларының түңнели-биле өлүрүүшкүн кем-херектери 32,7 хууга эвээжзэн.

«Бай-Хаак суурнунң школазының ада-иелериниң ниити хуралына школаң адаларының чөвүлелиниң даргазынга полицияның капитаны Белек Моңгуш соңгуткан. Школада Адалар чөвүлелиниң ажилы-че база ол улуг кичээнге ийи салып келген. Түңнелдер бар. Бо школада өөреникчилерниң адалары уруг-дары-биле кады хөй-ниити ажилдарына идепкейлиг кижип турар апарган. Белек Моңгуштуң өг-бүлези эки чижекти көргүзүп, «Ачам, авам база мен — спортчу өг-бүле», «Тулган ада» маргылдааларга кижип, каш удаа тиилекчи болганнар» деп, Иштики херектер яамызының удуртукчуларының бирээзи Март-оол Тарначи шуулганга демдеглээн.

Кем-херек үлгедиглерин болдурбазының дээштиг хемчеглериниң бирээзи хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарына назы четпээн уруглар, оолдарны болгаш аныяктарны полицияның ажилдакчылары-биле кады кириштирери болган. Бо арга-дуржулганы калбаа-биле

ажыглаарын өөредилге болгаш эртем, Аныяктар херектериниң талазы-биле болгаш спорт яамыларына шуулганың киржикчилери саналдаан.

Кем-херек үлгедиглериниң чылдагааннарын сайгарып көрген соонда, хоругдал черлеринден хосталып үнген кижилерниң ниитилелге тааржып чурттап бээринге дуза дугайында база чугаалашкан. Тыва чурттуг 425 хоругдаттырганнар бо чылдың эгезинден бээр үеде хосталып үнген, оларның аразындан 258 кижичонну ажилга хаара тудар төптөрдөн ажил дилээрге, 147-зин ажил-биле хандырган. Хоругдал черлеринден хосталып үнген кижилер ажил тыппаанының хараазы-биле ниитилелде боттарының туружун тыппайн турары дүвүренчиг деп ол демдеглээн.

Кем-херек үлгедигчилерин болгаш корум-чурум үрээшкннерин дөзүндөн чок кылыр дизе, амгы үениң өг-бүлелерин деткириниң, өскүстөргө дузалаарының тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыры чугула деп шуулганың киржикчилери сүмелзэн.

Эр кижилерни школага ажилдаарына хаара тудар талазы-биле губернатор төлөвилелин боттандырып эгелээрге, эр башкыларның саны школаларда элзэн көвүдзэн. 164 эр башкылар өөредилге черлеринде удуртукчу албан-дужаалдарда ажилдап турар. Оларның аразындан школа директорлары — 44, директорларның оралакчылары — 120. Школаларга Адалар чөвүлелдери ажилдай бээрге, кем-херек үлгедигери назы четпээннер аразында 35 хуу кызырылган.

Эр кижилерниң, адаларның өг-бүлезинге харысалгазын күштелдирер, ажы-төлдүн кижизидилгезинге салдарын бедидер, ниитилелге туружун быжыглаар, ат-алдарын көдүрер сорулга-биле республикага хемчеглери «Мээң ачамның алдар-ады» деп кыйгы-биле чорударын Адаларның VII республика шуулганының киржикчилери саналдаан.

«Адалар хүнүн чүгле байырлаар дээш эвес, а улуг херекти бүдүрер дээш, ону тургускаш, часпаан-дыр бис — деп, Тываның Баштыңы интернетте блогунга Шуулганының ажилының түңнелдериниң дугайында бижзэн. — Буянын болгаш ажыктыг ажил-херектерни бүдүрер дээш, Тываның эрлери каттыжып турар-дыр. Ол дээрге чүгле эгези-дир. Кол-ла чүве — шупту чүүлдерни боду эгелээр. Ындыг эр кижилерниң бирээзи — Барыын-Хемчик кожуунда полицияның уасток төлээзи Сылдыс Доңгак. Албан-хүлээлгезин тергиин эки күүседип турары болгаш хөй-ниитиниң амыдыралына идепкейлиг кижилгези дээш, Сылдысты онза белек-биле шаңнаарын аазаан мен. Кончуг чүгүрүк аът оон ажил-херезинге дузалакчы болзун!»

gov.tuva.ru

ЧАА-СУУРЖУЛАРГА УЛУГ БЕЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

кайыын боор, айтырыгларыңар бар болза, ажырбас, салып болур силер. Чаа Культура бажыңың болганыңарга байыр чедирип тур мен. Ону камныг эдилеңер, чаа эт-септи үрегевеңер. Бо Культура бажыңың 15 млн. 600 муң рубль-биле туткан — дээш, Чазактың кылып турар ажил-

зында кызыгаарны таварып оруктап аргыжарын дилзэн. «Бо айтырыгны чүгле силер шыдаар силер, Шолбан Валерьевич, бис силерге бүзүрээр бис» — деп шын сеткилинден чугаалады. Ооңыңай «Торгалыг» унитарлыг бүдүрүлгениң даргазы Сергей Куулар көдээ ажил-агыгга хамаарыштыр сарлык малды

капиталдыг септелгени кыдыр Ниитизи-биле 12 клубта ажилды кылып турар, деп айда доозуптар. Чаа клубта баштайгызы бо суурда ажилды кылып дооскан. Ажыдышкыны эгези-биле ажилдап турары бо — деп табырлаан. Улаштыр Культура бажыңының тудуун шыгыра кылган «Энесай» кызыгаар тудуг организациязының тукчулары Херел Дамба Айлана Комбуй-оолга хүндү бижиктерни тывыскан. Ба-ышкаш тус черниң аныяк тугузу Чингис Бүдөгечиге четтиришкнниң бижиктерин ген. Өске-даа тудугчуларны мактап чугаалаан. Бо-ла чөвүлелге сөстөргө улай Өвүр кожуу чагыргазы тудуг ажилына кейлиг киришкеннерни чорал-биле адап, шаңнаан.

А кидис өггө оралакчы Байбек Монгуш баштаан ниң көдээ ажил-агы сайып эртинге Данзы-Белек, база федерациязының даргазы мир Сарыглар чылгычлар-ужурашкан. Бо суурда чөвүлелге ынак оолдар бар. Ке-ховузуңга аът чарыжын дараа эрттирер чаңчылдыг Ужуражылгада тыва аът өстүрериниң дугайында колдаан. Ол аразында чаа тура бажыңыңа солун ко-уламчылап турган. Тыва Национал театрының бол «Саяннар» болуунун арти-ыры-шоорун, чараш сам-көргүстү. Оларны улуг-бичи диңмиттиг адыш часкаашкы-ры-биле уткуп, улуг сонур-биле көргөннер.

Чаа-Суур сумузунун дыйында чугаамны доозупт култура адырынга бараан-ган ажилдакчыларны онза демдеглээн. Олар дээрге позитор Делгер-оол Тюлю-ыраажылар Зоя Кыргыс, Сергей Чымбалак, Шолбан Дамба дээш оон-даа өскелер-Шынап-ла, эрги клуб 1954-1960 ажыг чылдар эрткен. Зоя оран саваның дээвири бүс-четкен, аңаа олурарга, айы-ды кончуг. Ынчаарга а-бо чаа Культура бажыңы ч-сууржуларга езулуг улуг бе-болур деп бодаар мен. С-ыңдай онзалап демдеглэ-болза, мындыг улуг ажил-органнастан Тываның кул-ра яамызының ажилдакчы-рынга, Өвүр кожуунун у-тукчуларына, депутаттары өөредилге, култура эргел-ринге болгаш Хандагайты Ирбен-оол Тюлюш аттыг у-чүүл школазының коллек-винге база кожазында сум-гыргаларыңа болгаш оон-өскелерге үлүг-хуузуң ки-дээш чаа-сууржулар өөрү-тирип турарлар. Оон ыңай-үеде клубтуң директору Мар-Куулар, уран чүүл удуртук-ры Урана Дамдын, Шенне-оол ажилдап турар. Чаа, -рык, делгем Культура бажы-концерттер, шиилер, солун-чеглер удаа-дараа болуп, у-улам сайзыраар боор дээр-бүзүрөп каалы, номчуку.

Ася ТУТ

Алдынмаа ТЮЛЮШ

Өвүрнүн аныяк (самчылары).

чорудулгазының дугайында сан-түннерни адап тургаш, та-ныштырган. Чугаазының ара-зында чондан мындыг бөдүүн айтырыгларны салды: «Эрткен чылын инектер алдыңар бе?»

— Ийе — деп бир үн-биле харыылааннар.

— «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелиниң киржикчилери бар бе?

— Аалдарында-дыр, мында келбээн.

— Эр хейлер, аалдарыңа турбайн канчаар. Тыва телеканалды көрүп тур силер бе?

— Ийе, көрүп тур бис — деп, чаа-сууржулар демни-биле харыылап турганнар.

Ол хире келген даргазынга сумунун чурттакчылары айты-рыгларны салган. Баштай-ла школаның ажилдакчызы Аяс Санаа эгеледи:

— Хүндүлүг Шолбан Валерьевич, бистиң ырак суурувуска че-дип келгениңерге дыка өөрүп тур бис. Силерниң ачыңарда мындыг чараш Культура бажыңың-даа болдувус, ол дээш четтирди-вис. Ам бир берге айтырывыс оруктар-ла болгай. Найысылал-биле аразы талыгыр, оон ыңай кожуун төвү Хандагайты аразында Тээли арт-сынын кышкы үеде эртери айыылдыг. Бо оруктарны кылып бээрин улуу-биле дилеп тур бис — диди.

— Ийе, Силерниң ол айтыры-ңар шын-дыр. Кызыл-биле аргы-жарда дээш Чеди-Хөл таварып чоруур орукту кылыр дугайында чугаалажып тур бис. Кайы-даа талаже оруктарны кылыры-биле ажилды чорударын кызыдып көрейин, чонум — дээш, оруктар дугайында тайылбыры берди.

Маңаа чүгле чаа-сууржулар эвес, кожазында Дус-Дагның, Ак-Чырааның чурттакчылары база келген. Ол ышкаш Дус-Даг школазының өөредилге талазы-биле оралакчызы Саяна Ша-рый-оол башкы кижичонну болгаш, школачылар үргүлчү Тээли арт-сынында хөртүк харлыг орукту эртип, кожуун чергелиг олимпиа-даларга кижип турарын сагыш човап чугаалады. Оода кыштын үш айында Россия, Моол ара-

өстүрер дугайында дилегни кылган. А Сарыг-Хөл сумузунун чагырга даргазы Шончалай Базыр-оол «Чалааты» брига-зынга трактор-биле дузалаанын онзалааш, демниг ажилдаарын күззэн.

Ол ышкаш чаа Культура бажыңыңа найысылалдан кел-ген дарга-бошкалар хол куруг келбээн. Тываның Чазаның өмүнээзинден телевизорну бе-лекке берди. Культура бажыңы дээрге чоннуң одаа болур, теле-визорну үнген-кирген чон көрүп турар кылдыр көскү черге азып алырын дарга сүмеледи. Кон-чуг шынын чугаалаан. Шынап-ла, чамдык дарга-бошкалар боттарының өрээлдерин тоолда дег каастап алган, чымчак сан-дайларда чайганып олургулаар-лар. Дарга ынчангаш ону база элдээрти сагындырып кагды ышкаш. Ынчап кээрге Тываның Баштыңы далаштыг-даа чоруп турар болза, көдээ чоннуң ай-тырыгларын кончуг кичээнге ийи-дыңнааш, тодазы-биле хары-лап берип турган.

Чоннуң айтырыгларының соонда Чазак Даргазы кызыгаар шериглерин манадып каанын база Торгалыг заставазынга оларның-биле ужуражыр дээр-зин дыңнаткан. Оон соонда чон-биле ажык чугааны Чазакта оралакчы дарга Байбек Монгуш уламчылаан. Бо даргага база чурттакчылар элзэн айтыры-ларны салгылаан. Кыштагларже оруктар, көдээ суурларга эм-чилер чугула херек дээш база Дус-Даг бүдүрүлгезиниң дуга-йында дүвүрелдиг айтырыглар-ны тургускан. Кыштагларже оруктарның байдалын, көдээге эмчи дузазының талазы-би-ле хемчегни дарый алырын база суурнун чоогунда Дус-Даг бүдүрүлгези удавас катап тур-густунуп кээр деп аазаашкыны кылган.

Оон соонда база байыр че-диришкннери уламчылаан. ТР-ниң култура сайыды Ал-дар Тамдын дараазында чылыг сөстөрни чугаалады:

— Бистин республикада 5 чаа клубту туткан, 7 көдээ клубтарга

Хүндүткел

ХҮНДҮМ СӨНҮ

Онзагай салым-чаянның кижилериниң бирээзи, Тываның улустун чогаалчызы Александр Александрович Даржай бистиң аравыстан өске оранче чорупканындан бээр үш чыл чоокшулап турар.

Ол тыва чонунуң чаагай чолу, езу-сүзүгелдери салгалдан салгалче дамчып артканын күзеп, төрөзүн дылы дээш сагыш човал чорааннарның бирээзи. Тывада бо чогаалчывыстың чогаалдарын билбес кижиде чок боор. Ооң чырык адынга тураскаадып, дараазында одуругларны чонга болгаш чоок кижилеринге бараалгаттым.

Ава Тыва чурттувустун
Авыралдыг иелерин,
Амыдырал хөгжүлдесин
Алгач чораан чогаалчывыстың
Чонун болгаш чуртун йөрзүн
Чогаалдары үүжеленген.
Өргүн чонга, салгалдарга
Өрттүз турбас өңү болган.
Арыг-шынчы сеткилден
Арат чонга бараалгаарга,
Хүндүткелди, ынакшылды
Күжүр чону аңаа сөңүзүн.

Валентина МАСПАК-ООЛ,
хоочун башкы.

Бистиң ававыс Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга чурттуг. Чурттап чораан черивис Ак-Даш сууру. Мээң авамның адын Барыңзаа Манчыковна Ондар дээр. Ол — 6 оолдун, 4 кыстың авыр-алдыг авазы. Маадыр ие, Иениң алдары медальдың эдилекчизи.

Бистиң өзүп-мандып келген үеvis бөдүүн. Андазын-биле тараа тарып, шары-биле бастырып чораан үе. Ававыс ол үеде идик-хепти шуптувуска алгы-кештен даарап берип чораан. Алгы тоннарны, чымчак идиктерни, хол-хаптарын, чылыг энчек уктарны даарап берип турганын ам-даа сактыр мен. Хой кадарар, хураган кадарар, алгы идээлээр, ааржы чадар, инек саар, хураган кежи ууштаар, дүк тыдар, энчек салыр, сиирни дырааш кадар, кежээ дүжүптерге анай-хураганын хөнеге, бызааларны челеге баглаар дээш кижилер бичивисте тустус ажылдарлыг турган бис. Кадып каан сиир-биле алгы тон тии даараар.

Авамның арага ишкенин, тааклы тыртканын черле көрбөзүн бис. Ындыг хевирлиг багай чүүлдерге шуут дегбес, амзавас-даа чораан. Мээң авам дыка чараш. Дыдыраш кара чаштыг, семис-шырак долгу, чоргаар дурт-сынныг. Оожум, топтуг кижизиг аажы-зы-биле биске, ажы-төлүңге, үлегер болуп чораан. Авамның айбызын маңнап тургаш, күүседир чораан мен. Чээрден чыыр, суглаар, авам-биле кады удуур чассыг уруу турган мен. Аалдар чоруурга, эдерип чоруп каар турдум. Эргеленип, чассып, эмип өскөн ынак авам онза чаңныг, экиргек кижилер.

Онзагай кижилер

Аваларны алгап-йөрээ

АВАМНЫҢ ЙӨРЭЭ

Авамның чагыгларын ам-даа сактып чоруур мен. Ынчангаш Иелер хүнүн тава-рыштыр авамның чагыгларын "Шын" солунунуң номчукчуларынга таныштырар деп шиитпирледим.

"Школа дооскаш, эртемге өөренири — ажылың ол" деп авам меңээ чагаан. Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Сүт-Хөл кожуунун Алдан-Маадыр школына эге класстарга 45 чыл ишти башкылап ажылдадым. Күш-ажылдың хоочуну медальдыг мен. РФ-тиң ниити өөредилгезиниң хүндүлүг башкызы болуп изиг күзелимни боттандырдым. Башкы ажылымга сеткилимден ынак мен. Ынча чылдар иштинде бичии чаштарга чүрээм берип ажылдадым.

"Өг-бүлө тудуп, алган эштиг, ажы-төлдүг болуру — аксың-кежиң-дир" дээн. Аас-кежиктиг, ажы-төлдүг, алган эштиг, чымчак сеткилдиг, төрөлзирек, чонзурак мен. Багай эвес чуртталгамның баажызы авамайның чагында.

Авамнуң ууглары-биле.

"Ажы-төлүң мөзүлүг, эки кижилер дыр азырап, кижизидер сен!" дээн. Өг-туткаш, дөрт оол, дөрт кыстыг бол Оларның аразында ийистерим база Ажы-төлүмнү доозазын дээди эртем-бичедирип алдым.

"Ажы-төлүңге идик-хеп даарап, амдаа аш-чем кылып билер болуру — хүлээ дир" дээн. Авамның ол чагынын шы

Салым-чол

ЭМЧИ БОЛБАЙН, БАШКЫ БОЛГАН

өөрүшкүмнү чүге деңгээр. Ол үеде кидин түлүк чаа өөредилге чылының эгелээр үези думчукта келген.

Август 28-те акымның сүмелээни-биле Шагаан-Арыгга ажылдаары-биле чорупкан мен. Мээң харым чаа-ла он чеди. Ам ыр-быска, бичии аныяк кыс, ол хире назында ажыл, амыдырал деп чүүлдү ыңдыг-ла билбес турганым шын. Районо эргелекчизи Иван Никитич Самойлов дарганың эжиин дыка оожум соктааш, амыр-менди солчуп, ажыл-херээм дугайында кысказы-биле тайылбырлап бердим.

— Мында сеңээ тааржыр хире ажыл амдызында чок. Ийи-Тал чеди чыл школында тыва дыл башкызы хергелеп турар-дыр. Олче дужаалдан бижип берейн, баргаш, дораан ажилда — дээн. Аамайзып, ол дарганың дужаалын езугаар Ийи-Талче чоруур дээш, кежээликтей орук кыдынга машина манал олур мен. Кызыл бадар чүк машиназын оруктан дозуп алгаш, хөрээнге олуруптум. Үш танывазым, элдептиг бир сууржугашта мени кым-даа манавайн турар. Орукка чоруп олурумда имир дүшкен. Караңгыда күскү дээрже ол-бо көрүндүм, кайнаар-даа кайгаарымга, дүмбей караңгы дүн. Ындыг дүңкү аът кулаа көзүлбес дижи. Үе-биле чижелеп алырга, он ийи азы бир шак хире. Чолаачы мени Ийи-Тал суурнуң дужунга, хавак кыры черге дүжүрүп кааш, оон ыңай халдып чорупкан.

Кайнаар баарыл? Ол үеде суурнуң сайгылааны чүгле он ийи шакка чедир кывар. Ынчаар боданып тургаш, хеп-хенертен сагыжымдан хөлчөк корга хона берген мен. Угаан кут чок, хавакты куду алзы кара маң-биле халыпкан мен, чүгле чүрек тиккилээр. Хөй-ле дөңгөлчиктер, терезиннер, бедик кара тенниг хараганнар аразы-биле суйбанып, ужа-тура маңнап чорааш, согур душ бооп, арай деп-ле бир бажың чоогунга чедип келдим. Карак дежиң каа дег дүмбей караңгыда, бажың иштинде бир-ле эр кижик көргүредир алгыра-дыр. Мен бодумну оожуктуруп, дидим-менип алгаш, эрежиң:

— Акый, мен Шагаан-Арыгдан чедип келдим. Бо черниң школынага ажылдадым ол. Интернат кайда ирги? Аңаа холуп алырым ол-дур ийин, айтып берим көрөм, күжүр-акый? — деп диледим. Үнү көргүрээш-даа болза, шымбайы аажок кижик болган. — Чаа,

айтып берейн, бээр кел. Мен ол интернаттын столоваязының танышы-дыр мен.

Эжиктен үнүп келзе-ле, узун, шыырак деп чүвези кедергей кижик болган. Ооң кылаштары адыг, мажаалай-ла. Кончуг караңгыда ол ирей мени ынчаар интернатка экеп каан. Сөөлүнде танып, билип келиримге, ынчангы ирей Ийи-Тал суурнуң үндезин чурттакчызы, ТАР ордениниң эдилекчизи, ат-сураглыг малчын Кыргыс Бызагович Калын-оол болган. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтка хөй мал, 1400 чедир үнелиг тыва акшаны кызыл шеригжилерге самолет садып алыры-биле дузалаан, сумунуң идепкейлиг хоочуну, кедизинде барып мээң бээм апарган.

Красноярск хоорайның эмчи институтунче шылгалданы дужаап алгаш, ынаар олчаан өөрөнмейн барган мен. Үш-даа чыл дургузунда «Мени кээп өөрөн» дээн чагаалар оон кээп турган. Шак ынчаар эмчи эвес, а башкы болганым ол. Бир талазында, төрөлвис болур Дамдынчап Очурович Монгуш акыйның сургап кааны дыка күштүг, ийде, ада-иемге дузалажыр дээн күзеп-бодалга чагырты бергеним ол. Дамдынчап Очурович республикада алдар-ады бедик, хоочун башкы-ла болгай. Ол акым ышкаш, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң тергигини болдум...

Амгы үеде Анзатмаа Шавырааевна Монгуш хүндүлүг дыштанылгада-даа болза эрткен чуртталгазында солун болушкуннарны, школа амыдыралы, өөреникчилер-биле канчаар ажылдап чораанын сактышкынар, шүлүктөр, чогаал кылдыр бижээм. «Чүрээм тудуш өскөн черим», «Баштайгы директор» дээш өске-даа номнарны чырыкче үндүргөн. Сүт-Хөлдүн «Хемчик» чечен чогаал каттыжышкынын кежигүнү, Тываның чогаалчыларының «Улуг-Хем» сеткүүлү, «Шын», «Ава» солуннарның идепкейлиг автору. Хоочун башкының чогаадыкчы демир үжүү чылгыр болуп, 2017 чылда Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү болган. Сөзөн харны ашса-даа, мога-шылаг чок чогаадыкчы ажылын уламчылап, Кызыл хоорайның «60 харлыглар» клувунуң бот-тывынгыр ыраажызы, хөй-ниити ажылдарның киржикчизи.

Хөйүн көргөн, көдүрбээн хөңээ чок улуг назылыг хоочун башкы, чымчак көрүштүг, эриг баарлыг ава Анзатмаа Шавырааевна Иелер хүнүнде уруг-дарыы, кенээттери, күдээлери, уйнуктары боодал чечектерни шууштур сунуп келирге, чаагай чыттыг чечектер соңга караанга үр-ле каракты өөртүп, магададыр.

Лидия ИРГИТ,
Россияның Чогаалчылар эвилелиниң
кежигүнү, хоочун журналист.

Йөрээл сөнү

ҮНЕЛЕП
ЧОРУУР БИС

Өвүр кожуунуң Ханда ты сумузуңуң херээжен чөвүлелиниң ажылынга, деткимчени көргүзүп, дуз-жып чораан даргавыс Т. Республиканың Херээжен эвилелиниң даргазы И. Шекпер-ооловна Очур.

Ирина Очур.

Ол ажылды удуртуп билир, лиг-мергелжилдиг, чырык угаанн бурунгаар көрүштүг, эрес-кежикандыг-даа херээжен кижилер-биле чугаалажып билир, улугну улуг дечинини бичии деп хүндүлөп билир улуг ажылды башкарып шыда кижилер. Тыва Республиканың хөр-женнер шимчээшкениниң 70, 780 чылдаан байырлалдарын бед-деңгелге эрттирип, бүгү кожуунна-дан конференция киржикчилер чылыг-чымчак уткуп-хүлээп, онзагай эрттиргенин Өвүр кожуунуң ажыл-ишчи херээжен чону утайы кедергей үнелеп чоруур бис.

И.Ш. Очур — кижизиг, угаанн чугаакыр, чазык, орус, тыва дыл арыг чугаалаар, чончу, экиргет тыва улустун чаагай чаңчылдары сагып чоруур, езулуг-ла алдын удур-тукчу, алдын ава, алдын кырган-ава Ирина Шекпер-ооловнага быжык кыдыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү улуг назынны йөрээдим!

Тамара ООРЖАК
Өвүр кожуунуң херээженнер шимчээшкениниң хоочуну

А. Монгуш.

«...Кара-Чыраа дээрже Сүт-Хөл кожуунуң Суг-Аксы суурдан чүгле үш хире километрде турар суур. 1954 чылда школы доозупкаш, чайын төрөзүн суурум Кара-Чыраага ада-иемге дузалажыры-биле чедип кээримге, төрөлдөрүм Манычы, Чымба ирейниң олгунуң кадайы, ынчан Кызыл хоорайга ажылдап, чурттап турган улуг эмчи сестразы Тамара Чымба аалдап келген болду.

«Школаны доозупкаш, улаштыр Красноярскиниң эмчи институтунче өөренип кирип ал» — деп, Манычы угбам бир эртен мени сургап олурган. Шынап-ла, угбамның сүмелээни-биле ынаар чүглүг куш дег ужу-гуптум.

Красноярскиге шылгалданы дужаап алгаш, чайгы үеде ада-ием аалынга дыштанып алыр дээш, самолетка олурупкаш, Кызылга саадавайн ужуп келдим. Төп кудумчуга чоруп оргаш, төрөлвис болур Дамдынчап Очурович Монгуш акыйга ужуражы бердим. Хып дээн аныяк кысты мени, ол акым сыр өскээр сургап каапкан. Улуг-Хем кожуунуң Шагаан-Арыг хоорайга барып ийи чыл ажылдааш, ооң соонда өөренип чоруурун чугаалай-дыр. Мен дээрже аксым ажыпкан, ооң онзагай амыдыралчы чугаа-зынга таалап, эрезим хайнып, дүрген-не ажылдаарынче далажы бердим. Ол хире-солун чугаа соонда чүрээм дөстүмүзүн, а

Хүндүлээри — аас-кежик

ЧАГЫЫ

...биле күүседип чордум.
...аараныр иениң ажылы кажан-
...уруу бес. Ажы-төлүңгө идик-хепти
...билер болур ужурлуг сен,
...дээнин утпайн, күүседип
...
...дээштиң эргим авам
...кычыктырбайн кый деп алгаш,
...утулдап, даараныр
...урун кылдыр өөреткен.
...уруу шуудар, ине сыптаар,
...уруу-биче кыстарлыг мен.
...Авамның ол өөредиин
...Ажы-төлгө дамчыткан мен.
...Билер-ле, шыдаар-ла шаам-биле
...аараныр-ла чор мен. Авамның даа-
...ар машиназы менде арткан.
...Хүндүлээчел, биче сеткилдиг, эп-
...деминг болуп, бот-боттарыңарны
...ткый чоруңар!" дээн. Бот-
...арывысты деткижип, хүндүлөжип
...тпал чор бис. Чуртталгада та-
...кып келген бергелерни кады
...рнер демниг, найыралдыг,
...боттарын деткижип чоруурга,
...эрте бээр, ажырбас чорду.
...төлүвүстүң чедишкениңеринге
...рап, оларны сорук кирип, улаш-
...лаштыр студентилер үдөп, уткуп

ап чор бис.

"Энерелдиг, ак сеткилдиг, эриг
баарлыг, эвилең-ээлдек чоруңар!
Улугну хүндүлээр, уругну азыраар
деп үргүлчү чугаалаар кижик. Чонум
чоорган, хөйүм хөйлең" деп үлгөр
домакта дег, чонум-биле кады-кожа
чор мен. Олар мени деткир. Чонумну
хүндүлээр мен.

"Эжик ажыдып кирип келгеш:
"Экии" дээрин черле утпа!
Эвилең-ээлдек чараш чаңың
Эгир шагда арттар болзун!
Ажы-төлдүг апарзыңа,
"Ава" адың черле сыкпа
Арат-чонга мактадып чор,
Адак адаа черле батпа!
Күжүң сеңээ азырал боор,
Хүнүң сеңээ чырыткы боор,
Чалгаа чорба, кежээ чору,
Чааскаан чорба, өөрлүг чору.
Авайымны "чуруурумга",
Аас, сөс-даа чедишпес-тир.
Аргамчы дег назынымны
Алгаш-йөрзөп, ыдыктап каан
Авакайым уттундурбас.
Авамайның чагыларын
Назынымда сагып чор мен.
Угаап, чагып, сургап кааның
Чагы сөзүң уттунмас-тыр.
Чагааның дег, сургааның дег,
Шак-ла ынчаар чурттап чор мен.
Тыва өгдө изиг отка
Дыка дүргөн арбай хооргаш,
Ша-даа четпейн, элгеп, челбил,

Чаагай далган кылып чораан.
Арбын, көвей ажы-төлүн
Авыралдап азырап каан,
Аксым-кежиин чаягааштын.
Ак оруум айтып берген
Авамайны алдаржыдайн.
Улуг, биче чону-биле
Ужур чөвүн чугаалажып,
Барын, чогуң айтыржып,
Бай, шыраак эки дитип,
Бардам болбайн топтуг-оожум
Багай эвес чурттазын дээн.
Байыңга бардамнава,
Чогуңга чалынмайн чор!
Эки келзе салдынма,
Баак келзе туттунма!
Өскелерге адааргава,
Өөрлериң бактава!
Өскелерден дилемме!
Ажыг дериң-биле
Акшадан ажылда,
Артыкшылын берип чор!
Амыдырал-чуртталгамга авам
чагы салдарлыг болуп, ону хажыт-
пайн чоруур мен. Чедишкениң эки
чуртталгамның чажыды — авамның
чагыларын күүседип чоруурунда деп
бодаар мен.

Чагы-сүме кадып чораан
Чараш авам онза-ла ийин.
Ак оруум айтыкчызы
Авыралдыг авам чагыын
Ам-даа үспейн күүседийн,
Ажы-төлүм уламчылазын!

Чылбак МОНГУШ,
күш-ажылдың хоочуну.

Эртемденниң дугайында сөс

УБСА-НУР ЫЙГЫЛААЖЫНЫҢ
ЭРТЕМДЕНИ

Светлана Суруновна Курбатская 1961 чыл-
да Москваның күрүне университетин дооскан.
База-ла Москваның күрүне университетинге
диссертация камгалааш, биология эртемнериниң
кандидады атты чедип алган, ооң соонда «Убса-
Нур ыйгылаажының хову экосистемазы» деп
ажыл-биле география эртемнериниң доктору бол-
ган. МКУ дооскан соонда, Кызылдың күрүнениң
башкы институтунун 1963 чылда чаа тургустунган
биология-химия факультетиниң баштайгы дека-
ны болган.

Ол чаңгыс үзлү-
диг эвилелчи эш-
өөрү-биле эң-не бир
дугаарында улуг
хемчээлдиг, Убса-
Нур ыйгылаажының
Тывада болгаш
Моолда экосисте-
маларын өөренир,
бойдус экологиязын
хайгаарап чору-
дар «Эксперимент
Убса-Нур» деп аттыг
бүгү-делегей черге-
лиг эртем програм-
мазын организастан.
В.В. Бугровский болгаш С.С.
Курбатскаяны дорт эгелээшкени-биле бүгү-делегейниң
Убса-Нур эртем төвү тургустунган. Ол ийи эртемденниң
төлөвилели болгаш ону бурунгаарлатканы-биле
бойдустуң тураскаалдыг чери (заповедник) «Убса-Нур
ыйгылаажы» тургустунгаш, ЮНЕСКО-нуң бүгү-делегей
бойдус өнү-хөрөңгизиниң биосферлиг объектиси кыл-
дыр санаткан.

С. Курбатская.

Светлана Суруновна Курбатская бүгү-делегейниң
Убса-Нур эртем төвүнүн директору болуп, Төп Азияның
экосистемаларын өөрениринге үрө-түннелдиг ажылды
чорудуп келген. Ооң эгелээшкени-биле Россияда болгаш
Моолда тургустунган заповедниктерниң аразында харыл-
заалар чоруттунуп, Тывага болгаш Моолга симпозиумнар
удаа-дараа эрткен. Ол чыыштар эртем каттыкчышкын-
нарында болгаш бойдус-камгалап организацияларында
улуг сонугралды оттуруп турар.

Светлана Суруновна Тывада география эртемнериниң
бирги доктору болуп турар болгаш Орус географтыг
ниитилелдин ажыл-чорудулгазын дигрискен. Ол 2011-
2013 чылдарда Орус географтыг ниитилелдин Тыва-
да салбырының удуртукчузу турган, ам ооң Эртем
чөвүлелиниң даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун,
РСФСР-ниң чырыдышкын яамызының хүндүлел
бижиктери-биле шаңнаткан, «Күш-ажылдың хоочуну»
медальдың эдилекчизи, «Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы», «Тыва Республиканың эртемниң алдар-
лыг ажылдакчызы», экономиктиг географияның Хунань
институтунун болгаш ТКУ-нуң хүндүлүг профессору.

Ол ышкаш Светлана Курбатская бойдус-камгалап
ажыл-чорудулгазын кириген үлүү дээш даштыкы
шаңналдарга база төлөптиг болган: Убса аймактың
«Хүндэт тэмдег» деп хөрөк демдектерин 2006, 2008
чылдарда алган, Моолдун бойдус хүрээлелиниң болгаш
ногаан сайзырал яамызының «Тэргүүний ажилтан» деп
хүндүлел демдээ-биле шаңнаткан.

Шүлүк кыдыраажындан

ОМАК-СЕРГЕК ЧУРТТАП ОРАР

Кызыл хоорайның «60 харлыглар» клубунун
удуртукчузу, хөй-ниитичи, хоочун башкы, ава Көк-
кыс Оюновна Донгак улус өөредилгезиниң шугу-
мунга барык 50 чыл ажылдаан, арга-дуржулганы
бедик, күш-ажылдың хоочуну.

Хары 80 ашса-даа, кажан-даа анаа орбас, аш-чөмин
боду кылып, садыглап, арыг-шевер, омак-сергек чурттап
олурар. Ол 2015 чылда «Төрзэн черим Сулуг хемим,
төрөл чонум оюннарым» деп шүлүк номун чырыкче
үндүргөн. Тыва дыл, чечен чогаал башкызы болгаш, дылы
хөлчөк сайзыраңгай, 2017 чылда Тываның Чогаалчылар
эвилелиниң кежигүнү болган.

АВАМ ЧАГЫЫ

Авам күжүр
мөчээнден бээр
Алдан, чеден чылдар
эрткен.
Авам чагыын, сөзүн
утпайн,
Амдыгаа дээр сактып
чор мен.
«Багай чүве кылбас, уруум,
Багай сеткил башка
халдаар.
Бурган-даа бол
эскерип каар,
Буруу болу берзе канчаар.
Эрес, кежээ ишчи бол» деп,
Эгезинден чагып чордуң.
Чалгаа кижик чеме
дыңнаар.

Чалгаа аарыг черле

болбас.
Амыдырал-чуртталга
дээш,
Ажы-төлүн азыраар дээш,
Дүн-даа дивес,
хүн-даа дивес,
Дүвүрөп-ле чораан авам.
Ава дээрге бурган-дыр ол.
Аңаа сузүүм ыдык, бедик.
Амыдырал-чуртталгамны
Айлап, баштап каан авам.
Аваңарны камнап чоруңар.
Аваңарны камгалаңар.
Ажы-төлүң ажы-төлүн
Азырап каан аваңар-дыр.

Көк-кыс ДОНГАК.

Хоочуннар аравыста

ОН АЖЫ-ТӨЛҮНҮҢ ХАЙЫРАЛЫГ АВАЗЫ

Мээң авам Тожул Сагаандайовна Иргит хөй ажы-
төлдүң хайыралдыг ынак авазы, уйнуттарының
ырган-авазы. Бергелерге торулбайн, 10 чаш
ажы-төлүн төлөптиг ада-ие кылдыр өстүрүп,
ама чедир бисти чагып-сургаар, өөредир. Эки-
айыкка-даа таварышкаш, черле сула салдынмайн,
арткан-калган ажы-төлүн азыражып чоруур. Маңаа
бодувус билер шаавыс-биле ававыстың дугайын
солун таварыштыр таныштырар сеткилдиг бижип
олураарывыс бо.

Ававыстың ада-иези: Бала Орусбайовна Иргит база
аандай Чыргалович Донгак. Олар өг-бүлө болуп чурт-
туруу Иргит Тожулду 1937 чылдың ноябрь 7-де чаяп
арткан. Ол өг-бүлениң өөрүшкүзү, чаңгыс сылдызы,
ыс-кызы болуп өзүп келген. Ававыстың ачазы чонунга
буян чедирер алдарлыг хам кижик чораан. Ындыг
а чырган-ачавысты репрессия үезинде хоругдап, аът-
ыт-севин хавырып, кара-бачынап турган.

Чырган-ачам Сагаандай Чыргалович Донгакты хоруг-
алгаш баарга, кырган-авам Бала Иргит, иштиг кижик,
ие дезип көжүп чоруй баргаш, Моолдун Улан-Гом
черге мээң авам Тожулду чиигеп алган. Үш чыл
енде кырган-ачамны 1949 чылдың 12 айның 3-түн
нде хостаан. Оон кырган-ачам Моолга келирге, ында
репрессия эгелей берген боорга, кадайы биле уруун
ш, Алтай крайже чорупкан. Алтайга база-ла аңгының
ыны дээш шын эвес чүве кылып деп туруп бээрге,
түн-Тайганың Мөген-Бүренге чедип келгеш, аңаа
тап, амыдырап чораан. Авам ол кээрде, тыва дыл
ес бичии моол уруг турган.

он уруу тыва дылды билер анаарга, 7 харлыында
н-Бүрен школазының белеткел класынга кири-
Школага авам эки өөредилгелиг дээш шаңнадып,
үлөл бижиктерни ап чораан. Ол 5 класс дооскаш,
лин» колхоз биле «Бай-Тайга» колхоз каттышканда,
Тайганың аныяктар чөвүлелиниң даргазынга ажыл-
аныяктар аразынга башкылап чораан.

авыс Конгар Кылдыраашович Салчак-биле 1954
а өг-бүлө болуп чурттааннар. 1955 чылда өг-бүлениң
олу Николай төрүттүнген. Ада-иевис 1955 чылда
лин» колхозка топкак-ыаш чарып, чудук уштуп, час
га, ховуга тараа тарып, далган соктап, поварлап
ннар. Ачавыс одаар ыаш чарып, албан черлерин
биле хандырып чораан. Ававыс ол үеде ажы-төлүн
ап олурган.

Ававыс уруглары шору өзүп-маңдып келирге, «Мөген-
ын» колхозка, 8 чыл школазынга аштакчылап, одак-
п, оон аңгыда школаның уругларының идик-хевин
п, ачам унар-бачыңга уругларны чундуруп чораан. Ачам
чулдан эгелеп акша чедишпези-биле колхозка дак-
ап, суурнуң чунар-бачыңын изиттишпаан, колхозка
үкчүлөп турган. Кайызы-даа кызымаккай кежээ
дээш хөй-хөй шаңналдарны ап чорааннар. Ынчал-
дылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Ол
даа, анаа олурбайн, совхозка хөй кадарып турган-
даа, ававыс 40 хар ажып турда, ачавыс бурганнай берген.

Тожул Сагаандайовна Иргит.

Оолдары авазының чанынга хөй кадарып, улуг-биче-
зи чокка дузалажып чорааннар. Оолдарының аразында
бешки огу Сайын-Маадырга авам дыка чоргаарланыр
чораан. Чугаа кадында оолдары, уругларыңа: «Акыңар
Сайын-Маадыр ышкаш ажылгыр, дидим чоруңар» деп
чагыыр.

Дуңмам Сайын-Маадыр шеригже 1981 чылдың 5 айда
чорупкан. Ол Афганистан чораан деп дыңналып келген.
Сайын-Маадыр шеригте баргаш, 6 ай иштинде Ашхабад
хоорайга өөредилге эрттиргеш, Афганистанче чорупкан
деп чагаазын авам номчуп олурганын сактыр-дыр мен.
Оон ында-хаая чагаалар биске кээп турган. Чагаа ке-
лирге, бажычывыска дыка улуг өөрүшкү болур турган.
Оглу Афганистанда, душманнар чуртунда дээш байгы
тейлеп-ле олурганын көөр чораан мен. Авам биле ачам
иелзэн безин: «Ам кайда чор ирги багай олугуус?» — деп
олурганын дыка сактыр мен.

Дуңмам балыгланып турганын шеригден келгенде
бодундан дыңнаан бис. Балыглары бергеш, госпитальга
чыткан болган. Ада-иезинге ол дугайын хөй чугаалавас,
школага, эш-өөрүңгө чугаалап олурганын бүдүү дыңнаар
мен. Авазының ынак огу Сайын-Маадыр 5 ай төнчүзүнде
шеригден кээр тургаш келбээн, авам, ачам дыка муңгарап
манаар турганнар. Кыш дүжер дей бергенде, ачам чок бо-
лурга, телеграмма салыптарывыска келген. Ачазын безин
ажашпаан кижик. Сески огу Халуун-Маадыр, Сайын-
Маадыр ийи алышкы чаңгыс хүн дерзии өлүрүкчүлерниң
холундан чок болу бээрге, ававыстың чоңаада хөлүг,
чугаакыр аажы-чаңы чидип, хагдынчак болу берген.

Хеймер огу Мерген-Маадыр авамга дыка чассыг
өскөн, «Чүнү-даа чүгле дуңмандар чизин, алзын!» дээш
биске бербес чораан. Хеймер кыс уруу Маязының бажын
чыттааш: «Ыглаган чорба, уруум!» — дээш, ажылдап
чоруй баарын сактыр мен.

Ажы-төлүн ынчалдыр кызып өстүрүп каан ававыс бо
ылдың ноябрь 7-де 80 харлаан. Ававыска чоргаарланып,
ам-даа чүс чыл чедир бистиң аравыска арга-сүмезин
берип чоруур болзун деп йөрээр-дир бис.

Марина ИРГИТ,
Кызыл хоорай.

Уран чүүлдүн кижилери

ЧУРУКЧУНУҢ 90 ЧЫЛ ОЮНГА

Тываның бирги профессионал чурукчузу, Тыва АССР-ниң литературазының болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчызы, РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу Сергей Кончукович Ланзының 90 харлаан оюнга турсааткан школары аразына республика чергелиг чурук мөөрейи база өөреникчилер болгаш сургуулдар аразына эртем-практиктик конференция чурукчунуң төрзүн чурту Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды сумузунга ноябрь 16-ның хүнүндө болуп эрткен. Аңаа хүндүлүг аалчылар болуп Тываның чурукчулар эвилелиниң даргазы Шой Улзайович Чурук, ТГСЭТШИ-ниң (Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институту) ажилдакчылары Зоя Байыровна Самдан, Ульяна Павловна Бичелдей, Любовь Кенден-овна Хертек база Василий Савырович Салчак келгеннер.

Эртежи, улуг дүш чептээн-де, Тываның эң-не онзагай, байлак төгүлүг сумузунга чедип кээривиске, Чыргаланды ортумак школазының директору Чечена Сандан-ооловна Увангур, Ю.Л. Аранчин аттыг төгүлүг чурт-шинчилел музейиниң эргелекчи-зи Урана Делгер-ооловна Эртине база ук школаның бөлүк башкылары бисти чылыг уткуп алганнар. Оң соонда Урана Делгер-ооловнаның үдөлгези-биле музейге аян-чорук кылып чоруп кагдывыс.

Музейге кирип кээрге-ле, эжик дужунда "Бурун шагдан өгбөм чурту – Буян долган Чыргаландым" деп аттыг чуруктар делгелгезиниң орту-зунда Тываның сөөлү амбын-нояны Соднам-Балчырның чуруун чалап аскан. А ол чурукту долгандыр, ко-жуунда туржук, бүгү Тывада, харын-даа Россияда ады-сураа билдингир апарган чаңгыс чер-чуртугларының, белдир-арыгжыларның чуруктары хүрээлеп алган. Чурук бүрүзүнүң адаанда оң төгүзү болгаш ында кижиниң (азы кижилериниң) аттары бижиттинген. Оларның аразында кымны чок дээр: Юрий Луджапович Аранчин, Сергей Кончукович Ланзы, Иван Симчитович Данзүрүн, Иван Максимович Сувандии дээр төнчү чок улажып чорупкан. Делгелгениң маадырларының аттарын сонуургап номчуй бергеш, ук сумунуң алдар-ат-тыг кижилериниң хейүн магадап хан-мадым. Алыс черле амбын-ноянар чурту болгаш, ыңдыг болган чоор бе...

Эжиктиң солагай талазында хана-да делгелгеде бурунгу тыва чоннуң эдилеп чораан эт-херекселдери делгеттинген. Ында бүрүнү-биле дерит-тинген тыва кавайдан эгелээш, көшкүн өгүнү бүрүн дериг-херекселдери, эр болгаш кыс кижиниң эдилелдери, бу-рун шагның улуг-биче көгээржиктер, хойлаарактар, орба, дүңгүр, яңзы-бүрү өңүг хуваанак даштары дээр черле чүнү чок дээр.

Дараазында өрзүлдө бүдүн улуг ханада чурукчу Сергей Кончукович Ланзының делгелгези дериттинген. А оң дужунда делгелге эртемден Юрий Луджапович Аранчинны. Ол ийи делгелгеде чурукчунуң болгаш эртемденниң улуг херек-чуруктарын аскалааш, оларның хей-хей чылдар-да кылып чораан ажилдарын, чурук-тары болгаш эртем-шинчилелдерин хейү-биле делгээш.

Үшкү улуг өрзүлдө ном-дептерлер,

солун-сеткүүлдер делгелгелери кол-даан. Александр Александрович Даржайның музейге белек кылдыр берген номнарының делгелгези бо өрзүлдө бир онзагай булуңу ээлеп турар. Төгү шагның дептерлеринден эгелээш, амгы үениң номнарының делгелгелери шупту тускайлаттыган. Чыргаланды сумузунуң төгүлүг ба-рымдаалары, оң чонунуң дугайында чүүлдер бижиттинген он тос яңзы ном-ну чоокку чылдарда бодунуң күжү-биле үндүрүп алганын Ура-на Делгер-ооловна дыңнатты.

"Кижик төгүзү-биле быжыг, ыяш да-зылы-биле быжыг" деп үлгөргө домак бар. Белдир-арыгжылар бурунгу өгбелериниң черин-чуртун ал-даржыдып, оларның бүдүрүп чораан үлө-херзэн мөңгөжидип, байлак төгүзүнүң үүжезин көвүдөдип, ону улам хандыр каспышаан, хумага-лы-биле кадагалап ап чоруурлар. "Ие көрбээнин кызы көөр" дижи... Урана Дел-гер-ооловна авазының кылып чораан ажил-херзэн уламчылап, амыр-дыш-даа бодаар чай чок, ажилына бүгү-ле сагыш-сеткилинден бердинипкен, төрзүн чериниң, ада-өгбелериниң төгүзүн кадагалап арттырар дээр, карак-кызыл иженип чоруурларның бирээзи.

Чурукчу С.К. Ланзының 90 харлаан оюн база-ла Урана Делгер-ооловна организастан эрттирген. Байырлалдың ажыдышкынын төгүлүг чурт-шинчилел музейиниң экскур-соводтары – Чыргаланды ортумак школазының өөреникчилери Т. Эртине, Б. Шойдан, Д. Бадарчы, О. Балдан, А. Дирчин, К. Кунгаа-Сириң, Ш. Эрен-чин, Д. Увангур, А. Тангыт, Э. Марчин, Э. Бодаалай, А. Хураган ажитканнар. Олар Сергей Ланзының долчу-нам-дарын болгаш оң кылып чораан үлө-херзэниң дугайын көрүкчүлөргө чедингир болгаш билдингир кылдыр таныштырганнар. Экскурсоводтарның ону чугаалап турары безин онзагай, уран-чечен болгаш аяңныг.

Чурукчулар эвилелиниң даргазы

Шой Улзайович чыылган чонга байыр чедиргеш, Сергей Ланзының чурулга уран чүүлүгө кириген улуг үлүг-хууун, Тываның чурукчуларының ажил-ижиниң дугайын долчулай таныштыр-ган соонда, эртемден Зоя Байыровна Сергей Ланзының авазы Сержиңмаа Ашак-ооловна Пыдыргынның ду-гайында сактышкын чугаалааш, бодунуң хуу арга-сүмезин кадып, төгүлүг чурт-шинчилел музейинге ном-дептерлерни белекке берген. Оң соонда эртемденнер ээлчег аайы-биле чыылганнарга байыр чедирип, чүве чугаалааш, белек-селектерин сөңнзэн соонда, жори кежигүннери мөөрейлерниң түңнелдерин үндүрери-биле иженип кирипкеннер.

С.К. Ланзының 90 харлаан ою-га турсааткан чурулга болгаш эртем-шинчилел ажилдарының мөөрейлериниң киржикчилеринге хүндүлел бижиктер тывыскан-даа болза, маңаа чүгле бирги черге төлөпиг болганнарның аттарын кирип каарын чөлшээр көрүнер, Хүндүлүг номчукчу Ынчанмас болза солунувустуң арны чүгле шаңнал-макталдар-биле дола бээр.

Республика чергелиг чурулга мөөрейиниң 1-4 класстар аразына

Урана Эртине.

"Пейзаж" номинациязына бирги чер-ни Чыргаланды ортумак школазының ийги классчызы Виктория Сырат чаалап алган. "Натюрморт" номи-нациязына бирги черни Кызылдың №7 школазының өөреникчизи Ай-рана Маады, "Тыва езу-чаңчылдар" номинациязының бирги черинге база-ла Кызылдың №7 школазының өөреникчизи Айда-Сай Шакар төлөпиг болган. А 5-7 класстар аразына "Пейзаж" номинациязына Хову-Аксы школазының өөреникчизи Лилия Сырат, "Натюрморт" номи-нациязына Берт-Даг школазының өөреникчизи Сергекмаа Дирчин, "Тыва езу-чаңчылдар" номинация-зына Адыяна Тангыт тус-тузунда шылгарааннар.

Дараазында өөреникчилер болгаш студентилерниң чурукчуларга болгаш чурулгага хамаарышкан темаларга бижзэн эртем-шинчилелдиг ажилда-ры-биле ТГСЭТШИ-ниң эртемденнери танышкаш, түңнелдерни үндүрген. 5-7 класстар аразына бирги черге Берт-Даг школазының өөреникчизи Бат-Байыр Бүлчүн, 8-ки класс-чылар аразына бирги черге Ал-дынай Чайнаа, 9-10 класстар ара-зына бирги черге Адыяна Тангыт тус-тузунда төлөпиг болганнар.

Мөөрейлерниң шаңнал-макталдыг кезээ адакталып турда, арга-дуржулгалыг эртемденнер школачыларга болгаш оларның башкыларына чагыс-сүмезин берип, моон-даа соңгаар чедиш-киннерлиг болурун күззэн. Оң соонда Урана Делгер-ооловна биле Чечена Сандан-ооловна чыылган чонга, ылаңгыя аалдап келген эртемденнерге болгаш чурукчуларга улуу-биле өөрүп чет-тиргенин илереткеш, орук-суурга менди-чаагай чедип алырын күзеп үдзэннер.

Эрес КОЛ.

Авторнуң тырттырган

«ШЫННЫҢ» почтазынд

Эки кижик дугайында

ӨГ-БҮЛЕЗИ ЭМЧИЛЕР

ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентиз) даргазы Каң-оол Тимурович Даваа 10 кла Шагаан-Арыг хоорайга дооскан. Школа со Барнаул хоорайның эмчи институтунче өөр киргеш, кезер эмчи мергежилин чедип а Бичиизинден тура-ла кезер эмчи болуп күз чедип алганы кайгамчык. Өөредилгеге кызымак, төрүмелинден салым-чаянны болган.

Каң-оол Тимурович университетин доозуп а Шагаан-Арыг хоорайга баштай кезер эмчи болуп Улуг-Хем кожуунуң эмнелгезиниң улуг эмчизин дир депшип ажилдаан. Ажилына кончуг билдү көргүскен. Ол — үш ажы-төлдүң адазы.

Улуг уруу Олча Москва университетиниң юрид факультетин дооскаш, Кызыл хоорайда ажилда ген. Оглу Омак Алтай крайның эмчи университет 3 дугаар курста өөренип турар, а бичии уруу Беле Москваның эмчи университетинде 4 дугаар кү өөренип турар. Каң-оол Тимуровичиниң өөнүн урууларының иези база улуг эмчи. Ол халдавы аарыглар эмчизи болуп ажилдап чоруур.

Өг-бүлө шупту эмчилер болганы кайгамчык. Ка Тимурович каяа-даа ажилдап чорааш, даанган лынга кызымаккай, шырак билигилг кижик. Ажы-төз эки кижизидилгени берип, эртем-билигге чедирип кончуг онза.

Ынчангаш Каң-оол Тимуровичиниң ажилынд дишкиннерни күзевешаан, ажы-төлүгө өг-бүлө шупту-ла экини күзедим.

Наталья

Эрткен үени сактып

МООЛГА ЧОРААНЫМ

1988 чылда даштыкы чурт баар путевка ле шаңнаттым. Моол баар путевка болган. берген ужуру болза, 1987 чылда доосту, класым 1986 чылда Волгоград облазының ровикино деп совхозунга ногаа ажаалдазы эки дузалашканыыс дээр берген. 1988 чыл сентябрь 20-де 30 кижик Моолче чорупкан би Чоруур бетинде обком профэвилели элзэн таал ажилы база чорутту. Суртаал алганыыс соон эртенінде Абакан таварып, Улан-Удэлеп чорутта Бисти Моол кызыгаарына-ла төлзлекчилер, эскур чорудар улус уткуп алды. Оларның-биле кады Моол девискээринче кириптивис. Кезек-кезек тейжигеш агы-каңгы үнген делгем куруг ховулап чоруп орб Хову черде улуг бажыңга келдивис. Ону шаандагы Кандан хүрээзи деп тайылбырлады.

Элзэн чоруп олурувуста Улан-Батор көстүп кел Мен иштимде Кызыл-Маадыр дээни ол-дур аа, бодап чоруп ор мен. Шаандагы революция үезинде вага-даа, Моолга-даа хоорай, суурлар, кижилер аттар "Кызыл" деп чаа үеге дүштүр адап турган.

Бистиң Кызыл хоорайыыс база революцияга тур кааткан. 1921 чылдан эгелеп Тыва тускай Республи болган. Моол база-ла ол чылын хосталып, моол өлүм чок баштыңчызы Маадыр Сүге-Батор удур турган. Улан-Баторну көөрүмге, бистиң Кызылда деп, каыт бажыңнарлыг хоорай болду. Экскурсия эртти чоруур кижиниң чугаазы-биле алырга, ол бажыңнар Совет Эвилелиниң тудугжулары туткан деп тайл бырлады. Ол чаа бажыңнар хоорайның бир кез хей чурттакчылыг чаа район болду. Бис аңаа барга төөгү музейинге кирдивис. Ынаар кирерде, тускай почкалар кедип алгаш кирер болду. Музейде Моол баштыңчыларының портреттерин: Шой-Балзан, Сү Батор болгаш ол чурттуң маадырлары шылгараңгай волюсчуларын эки көргүскен. Экскурсиялап келген беи улустуң соонда-ла, музейниң иштин артыжап каат улус болган. Өөрүп четтиргенивис илереткеш, чорутувус. Бисти дыштандырып чемгерер дээр, аалчы бажыңыңа эдиртип эккелди. Аңаа келгеш, адаан кадыңа чемнендивис. Үстүнде каытта өрзүлдөргө бисти ийи-ийи кылдыр чурттадып кааш, кеззеге чедир хост хоорай көөр болунарза көрүп болур силер дээр.

Аалчылар бажыңыңдан үнгеш, хүрээ чоолуу келдивис. Эскерип чоруурумга, моол тоннарлыг у назылыг кырган-авайлар хүрээден үнүп-кирип тур болду. Хоорайны-даа, эрткен-дүшкен чонну-даа элзэ не сонуургап кылашаштывыс. Даң бажында улуг чакылыглар эртенги хайыңдырган шайыңны үстүн чакы турар болду. Хоорай иштин каш хондур сонуургаан-выс соонда, бисти хоорайдан элзэн ыракта "Терекке" деп дыштаныр черге эккелген. Курорттуң удурткучу ажилдакчылары бисти уткуп-хүлээп алгаш, хонар чер леривисти айтып бердилер.

7-8 хире улуг ак өглерге чурттаар. Чемненир ча база столдар, сандайларлыг улуг ак өг. Бир өгдө-ле оруннуг. Өг бүрүзүңге 4 азы 6 кижик чурттаар. Колдуу хой эдидинден кылган чемнер чиир. Ногаа аймаанда кылган салаттар болгаш далгандан кылган чемнер а маа база бар. Кеззэ кефир азы тарак ижер. Ыңай-бээр экскурсиялап шаг болдувус, магалыг-ла дыштандывыс. Хүрээлер, музейлер, садыг-наймаа, рынок дээр чүн чок дээр. Моол чуртту солун-на болду!

Анзатмаа МОНГУШ

Тилекчилер аалчылары-биле.

Мөөрей

ЧАЛЫЫ ДАҢГЫНАЛАР

Даңгыналарга шаңнал тыпсып турары.

дырбас, хирлендирбес, аңаа хумагалыг болурунче угланган. Ынчангаш кижилерниң октап турар богундан база янзы-бүрү материалдардан кылган авангард моданы бо мөөрейге кижилерниң бүрүзү көргүстү.

Чараш кыстарның ада-иелериниң киржилгези база бары көстүп турар. Ада-иелер уругларынга дузалажып, хондур-дүндүр уйгу-дыш чок дааранып, чогаатчып, тывынгырын көргүзүп турарындан оларның эки белеткенгенин эскерип болур. Эр хейлер, ада-иелер!

Уруглар өске мөөрейге киржири-биле

солуй кеттинип турар аразында «Бумбаяр» деп чараш самны бараалгаттылар.

Көрүкчүнүң сонугралын чаалап алып мөөрейни чарлаптарга, киржикчи бүрүзү чаңгыстап үнерге, көрүкчүлөр алгыржып, адыш часкаашкыны-биле сонугралын илередип турдулар. Бо мөөрейге Анастасия Дечитмаа хейнүң сонугралын чаалап алган.

Ук школа-гимназияның Тывада-даа, соңгаар улуг хоорайларда-даа сурагжаан «Южане» деп КВН командазы оюн-баштак көргүзүлгери-биле чыылган чонну,

киржикчилерниң деткичилерин, аарыкчыларын каттыртып, хөгледип турдулар. Мөөрейниң эрттирикчилери ийис алышкылар Данил биле Константин Пастуховтар база ол командадан болдулар. Оларның мөөрейни баштак аян-биле башкарып эр-тирип турары бир онзагай, солун болгаш хөглүг болду.

Мөөрейниң эң-не чараш кезээ — талант көрүлдэзи. Аңаа уруглар танчы-сам, ыры, шүлүк дээш тус-тузунда салым-чаянын, талантызын бедик деңгелге көргүстүлөр.

Кежээки платъелер көрүлдэзи-биле мөөрей адакталган. Аңаа чараш кыстары-выс чаңгыстап сцена долгандыр кылаштап, чурукка үнеринге эптиг туруштары кылып, хүлүмзүрүп, бүгү-ле чаражын бараалгаттылар.

Чалыы кыстарның кайызын-даа көөрге, эвилең-ээлдех, талантылыг, уран-шевер. Мөөрейни бедик деңгелге эрттирген деп болур. Көрүкчүлериң, ада-иелериң, аарыкчыларың улуг сонуграл-биле көргени оларның арыннарында мага ханган, өөрүшкү маңайындан көстүп турду.

Мөөрейлерге киржикчи кыстары-выстың чамдыызы бичии сүрээдеп турза-даа, шүптү бергелери ажып эртип турдулар. Чүү дээр боор, эр хейлер!

Мөөрейниң түңнелин үндүрүп, жюри кежигүннери аңгылаңып чоруптар аразында, «Южане» КВН командазы солун оюн-баштак көргүзүү-биле көрүкчүлериң чалгаартады.

Шаңналдар-даа эгелзэн. Эрткен чылгы «Даңгына» мөөрейиниң тирикчизи Анжела Монгуш тирикчилерге шаңналдарны тывыскан. Онзагай Ооржак «Мисс Очарование», Александра Хертек «Мисс интеллект», Даяна Аранчал «Мисс авангард», Айырана Монгуш «Мисс модель», Азияна Аракчаа «Мисс грация», Саглана Очур-оол «Мисс талант», Евгения Хайжок «Мисс национальный костюм» деп аттарга тус-тузунда төлөтпиг болганнар.

«Ийи дугаар вице-мисс» атты Анастасия Дечитмаага, «Бир дугаар вице-мисс» атты Олча Байыр-оолга тывыскаш, короналарны кедирген.

Мөөрейниң дээди шаңналын — «Даңгына-2017» деп атты Айыраа Седенге тывыскаш, чараш коронаны кедирип, боодал чечектери сөнзэн. Киржикчи бүрүзү шаңнал чок артпаан.

Бо мөөрейге киришкен уруг бүрүзү даңгына атка төлөтпиг. Ынчангаш оларга өөредилгезинге эки чедишкенин база келир үеде төрзэн Тывазының төлөтпиг кыстары болурун күзеп каалы. Курай-курай-курай!

Арслан АРАКЧАА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Авангард мода.

Ыдылга-2018

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» — АҢ АМЫДЫРАЛЫМДА

жиниң ажил-чорудулгазынга улуг үнү көргүзери, амыдыралдың оруунче иде, чагыг-сүме кадып дузалаары кончугу, чаагай үүле деп санаар мен. Шак ич чаагай үүлени чүктөп чоруур буянныг «Сылдысчыгаш».

«Сылдысчыгаш» бодум хуумда үргүлчү ном-Солун-даа, ажыктыг-даа солун деп санаар лачылар ону номчуп турар болза, хей-ле и билип алып аргалыг. Бодунуң чонунуң, урар чериниң төөгүзүн-даа, өске черлерде, урда үе-чергелериниң өөредилге, ажыл-урайында-даа номчукчу биле бээр...

«Сылдысчыгаштан» мээң сонуграар кол чүүлүм — школадан кымнар шүлүктөр, чогаалдар барыл, канчаар бижип турары база чүнү барыл. Чогаал бижип турар уругларны өр!» деп үргүлчү деткип чоруур мен. Япон тындыг үлегер чугаазы бар «Уран чүүлге» янныг кижилер бүрүзү багай аажы-чаңга, гедиглерге тура чок болур.

«Сылдысчыгаш» тыва чечен чогаалга чаа-чаа тып эккеп, оларны бодунуң арыннарынга урары меңээ кайгамчык солун. «Сылдысчыгаштан» солуннуң дугайында бижип тура, оон ектерин чугаалап көрүп тура, чаңгыс-ла үп турар ышкыш-тыр бис. «Сылдысчыгаш» мен чогаалдың төөгүзүндө онзагай турушту ар солун дээрзиниң дугайында чугулап урар бис. Чогаалчыларның барык шүптүзү баштайгы шүлүктөрүн парлаткан. «Сылдысчыгаштан» оларга чогаалчы бооп болур бүзүрелди хей-аътты, тура-соруку чааа берген.

Хей-хей чогаалчыларның бот-намдарларын номчуп көөр болзувусса, олар чечен чогаал делегейинче «Сылдысчыгаштан» ужуруп үнгенер. Ынчангы чаш, школачы оолдар, уругларның баштайгы чогаалдарын парлап, оларның боттарынга бүзүрелди берип, чогаалдың ак оруунче аъткарып кааны ол-дур. Уруглар чогаалчыларын Олег Сувакпит «Чаагай көккө одарладыл», Экер-оол Кечил-оол «Аңчы Хартыга», Шоома Даржай «Баштайгы хар», Чаң-оол Ондар «Көк-бүрүзе», Делгер-оол Ооржак «Кадарар мен» деп баштайгы шүлүктөрүн «Сылдысчыгашка» аңгы-аңгы чылдарда парлаткылаан. Бо-ла даңзыны ам-даа уламчылап, сактып көөр болзувусса, чогаалчылар Маспык-оол Кара-оол, Өлчей-оол Монгуш, Кара-оол Натий-оол, Зоя Намзырай, Монгуш Доржу, Охемчик Ондар, сатирик чогаалчы Василий Монгуш олар боттарының чогаалдык ажил-чорудулгазын шүлүктөрүндө эгелзэнни биске, номчукчуларга, база-ла «Сылдысчыгаш» бодунуң төөгүзүндө чу-гаалап берип турар. Уругларның ынак солуну келир үеде ат-алдарлыг улуг чогаалчылар апаарына улуг орукту ол бүгү чогаалчыларга шак ынчаар ажыдып бергени ол-дур. Кончуг-ла буянныг чорук.

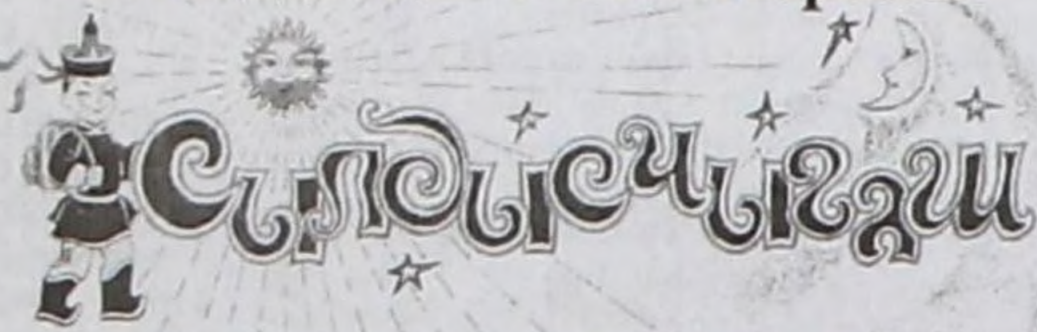
Тыва чогаалчыларның хей кезии бо солунга бодунуң баштайгы күш-ажылын эгелзэн, «Сылдысчыгашка» ажилдап чораан. Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажы, Тываның алдарлыг чогаалчызы Олег Сувакпит, Экер-оол Кечил-оол, Монгуш Доржу дээш оон-даа өске чогаалчылар боттарының үзүндө материалдарны чыып, бижип, «Сылдысчыгашты» чырыкче үндүрүп чорааннар.

Ынчангаш «Сылдысчыгаш» солун меңээ тыва чечен чогаалдың төөгү арыннарын ажыдып берби-шаан, чаа-чаа үннерин, өзүп орат талантыларны илередип берип чоруур солун болур. «Сылдысчыгаш» меңээ үнелиг.

Сайлыкмаа КОМБУ,

филология эртемнериниң кандидады, шүлүкчү, «Башкы» сеткүлдүң редактору.

Чагыдылгаже кыйгырыг!!!

ХҮНДҮЛҮГ АДА-ИЕЛЕР, КЫРГАН-АВА, КЫРГАН-АЧАЛАР, АКЫ-УГБАЛАР, БАШКЫЛАР!

Өзүп орат салгалывыс — бичии чаштарның төрзэн дылының эгээртинмес байлактарының суртаалчызы, сагыш-сеткилин, бодалдарының сүмелекчизи, уран чогаалдың кокпазынче баштайгы исти изеп бээр деткикчи, ынаныштыг шынчы өңнүү — «Сылдысчыгаш».

Уруглар боттарынга эң-не чоок хамаарылгалыг «Сылдысчыгаш» доктаамал номчуп чоруур болза, төрзэн тыва дылы-биле, тыва чонунуң чаагай чаңылдары, культуразы-биле кезээде тудуш чоруур.

Ынчангаш силер бүгүдени республикада дың чаңгыс уруглар солуну «Сылдысчыгаштын» 2018 чылда чагыдылганын детким-чеден көргүзүп, уругларыңарга, уйнуктарыңарга, думаларыңарга, өөреникчилеринерге солуну чагыдып бээринче кыйгырып тур бис, хүндүлүг номчукчу!

«СЫЛДЫСЧЫГАШ» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ:

Почта таварыштыр:

Бүдүн чылда — 904 рубль 98 көпеек.
Чартык чылда — 452 рубль 46 көпеек.
Кварталда — 226 рубль 23 көпеек.
1 айда — 75 рубль 41 көпеек.

Редакциядан боттары кээп алып кылдыр чагыдар болза:

Бүдүн чылда — 416 рубль 00 көпеек.
Чартык чылда — 208 рубль 00 көпеек.
Кварталда — 104 рубль 00 көпеек.
1 айда — 32 рубль 00 көпеек.

«Сылдысчыгаш» солунуң редколлегиязы.

Сайттарын чугаалажыр

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРОКУРАТУРАЗЫНЫҢ АЖЫК ШУУЛГАНЫ

2017 чылдың ноябрь 24-те «Чурт-талга-коммунал ажыл-агыйы. Чурт-талга-коммунал ачы-дузаны алы-рынга хамаатыларның эрге-ажыктарын хандыраары» деп темага Тыва Республиканың прокуратуразының ийги ажык шуулганы болур.

Шуулганга республиканың хамаатыларын бо хүнде дүвүредип турар нарын айтырыгларны тодаргайлап сайгарар. Оларның иштинде: чедирген коммунал ачы-дуза дээш төлевир чурумунуң байдалы; хөй квартиралыг бажыңнар

башкарының талазы-биле күштүг болуп турар хоойлужудулга негелделерин башкарыкчы компанияларның күүседип турары; хөй квартиралыг бажыңнарның капитал септелгезиниң программаның республикада күүседип турары.

Прокуратураның шуулганы дээрже прокуратура органнарының төлээлери-биле эксперт ниитилелиниң аразында онза чугула социал темаларга маргылдаалыг айтырыглар көдүрер шөлчүгеш-тир. Сайгарып чугаалажыр айтырыгларны ханыладыр анализтээринге күрүне эрге-

чагырга органнарының, курлавыр-хандырылга организацияларының, башкарыкчы компанияларның, хөй-ниити болгаш массалыг информация чепсектериниң (МИЧ) төлээлери киржир. Бо хемчег чурт-талга-коммунал ажыл-агый адырында хамаатыларның эрге-ажыктарын херекке албааны илереттинген чедимче чок чоруктарны тодарадыр аргалыг, хоойлудүрүмнерни хажыткан чоруктарны дээштиг чайладырының аргаларын тургузарынга дузалаар. Сайгарылганың түңнелдерин эрге-чагырга органнарының болгаш

тургузуларның контролдап турар ниити институттары-биле прокуратура демниг ажылынга ажыглаар.

Ук хемчег 2017 чылдың ноябрь хүнүнде 10 шакта Тыва Республиканың прокуратуразының хуралдаар за (Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 30, 3 дугаар каът) болур.

МИЧ төлээлериңиң бүрүткелин 23-түн хүнүнде 19 шакка чедир Республиканың прокурорунуң улуг лакчызы Василий Степанович Крчорудар. Харылзажыр телефону: 3-8-913-340-4991. Электроннуг почта: vprokmsi@mail.ru. Журналистерниң 24-те 09.30 шактан 09.55 шакка эрттирер.

Тыва Республиканың прокуратуразының парлалга алы

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Информационное сообщение о проведении аукциона по заключению договора аренды земельного участка из категории земель — населенных пунктов

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды земельного участка» № 386 от «15» ноября 2017 года извещает о проведении открытого аукциона.

Аукцион состоится 21 декабря 2017 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

- предмет аукциона: заключение договора аренды земельного участка.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Шанчы, возле местечка «Улуг-Арт», с общей площадью 3400145 кв.м., кадастровый номер 17:14:0000000:80, разрешенное использование — для выращивания зерновых и иных сельскохозяйственных культур, Категория земли — земли сельскохозяйственного назначения.

Начальная цена — 22000, Размер задатка — 4400, шаг аукциона — 1100.

По лоту № 1 ограничений и обременений в использовании земельного участка нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 21 ноября 2017 г. по 20 декабря 2017 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского ра-

йона по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д. 8, с 9:00 ч. до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч. 20 декабря 2017 года.

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;

2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);

3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;

4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;

5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.tyva.ru>, и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР ДУГАЙЫНДА

2017 чылдың ноябрь 23-түн хүнүнде 11 шакта 13 шакка чедир Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва Республикада истелге эргелелин удуртукчузу Андрей Евгеньевич Потапов Барыин-Хемчорудар Кызыл-Мажалык суурунун Болотная 1 дуга бажыңыга хамаатыларны хүлээп алыр. Хүлээп алыр чедир Барыин-Хемчиктин районнар аразында истелге килди

УАЗ автомашинага
артык кезектерни садып
база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет — 44-ФХ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каа)
тел. 8-913-358-08-88.

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнге хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баасан Андреевич Баткар — Тыва Республиканың Начын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпион, аныяктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейн-ге эштип өөредир бөлүкче база хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпээн 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник,

четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/глист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАР chedirilgeli

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ — 10 ХУУ

Харылзажыр телефону: 8-923-545-4084

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный кудумчузу, бажың 28. ЧИИГЕЛДЕ сентябрь 1-ден декабрь 31-ге чедер.

ООО «Магистральная». ОГРН 11617190515

Вашу рекламу прочтет вся Тыва на страницах газеты «ШЫН»

«ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики.

Т: 2-18-10.

солуннуг сайтызы: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11041 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3848

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Мснгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерин, реклам, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагбы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, 1-орр. А.Ондар).

Экономика, үлөтпүр болгаш кедээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Хоззлыг) — 2-17-94.

Культура чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).

Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамгырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайга рал таласы-биле
Федералдыг албаннаы Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херенчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның ав-
торларының бодалдары редакцияның туруж-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өскө-даа фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгашар.